

Akademik Mirko Pejanović
Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine /
Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina
pejanovicm@hotmail.com

UDK 341.485:355.012(=163.4*3)(497.6)“1995“

**GENOCID NAD BOŠNJACIMA SREBRENICE 1995. GODINE –
PRETPOSTAVKA ZA NJEN POSEBAN
DRUŠTVENO-RAZVOJNI STATUS**

**GENOCIDE AGAINST SREBRENICA BOSNIACS IN 1995 –
A PRECONDITION FOR ITS SPECIAL
SOCIO-DEVELOPMENTAL STATUS**

Sažetak

Srebrenica, mali grad u istočnoj Bosni i Hercegovini, postala je planetarno poznata nakon zločina genocida nad 8.372 Bošnjaka u julu 1995. godine. Tri mjeseca prije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, u novembru 1995. godine, snage Vojske Republike Srpske pod komandom Ratka Mladića počinile su zločin genocida. Osim što je pogubljeno preko 8.000 muškaraca bošnjačke nacionalnosti, izvršen je i progon više desetina hiljada civilnog stanovništva koje je živjelo u gradu Srebrenici. Presude za počinjeni zločin genocida u Srebrenici Haški tribunal je izrekao Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću u vidu doživotnog izdržavanja kazne.

Odnos prema Srebrenici, kao mjestu zločina genocida, u međunarodnim institucijama, zatim u institucijama Evropske unije je pozitivan i proaktivan. Odnos Republike Srbije i Republike Srpske sadržan je u društvenoj i političkoj negaciji zločina genocida u Srebrenici. To je činjenica koja u proteklih 25 godina čini prepreku za obnovu povjerenja između srpskog i bošnjačkog naroda kako u Bosni i Hercegovini tako i u regiji zapadnog Balkana.

Grad Srebrenica i mjesna naselja u okruženju egzistiraju u uslovima nepostojanja šire podrške: društvene i finansijske za održivost povratka prognanog i izbjeglog stanovništva iz Srebrenice 1995. godine. Pokušaji organizacija iz Srebrenice i Federacije Bosne i Hercegovine da grad Srebrenica, uslijed preživljenog zločina genocida i devastacije privredne osnove života, dobije poseban administrativni i razvojni status unutar Bosne i Hercegovine nije uspio 2007. godine.

U okviru elaboracije odabrane teme izvršit će se kritička analiza uvida u odnos državnih institucija Bosne i Hercegovine i potom odnos zemalja iz okruženja, te odnos institucija Evropske unije i međunarodne zajednice prema povratku

izbjeglica u Srebrenicu i ekonomskom i kulturnom razvoju Srebrenice od 1996. do 2020. godine. Učinit će se pokušaj iniciranja posebnog društveno-razvojnog statusa grada Srebrenice s ciljem razvoja i održivosti povratka u gradu i opštini Srebrenica. Zagovarati će se donošenje posebnog zakona na nivou Bosne i Hercegovine kojim bi se osigurala sredstva solidarnosti za razvoj grada Srebrenice.

Ključne riječi: *Srebrenica, genocid, Bosna i Hercegovina, Vojska Republike Srpske, status Srebrenice, međunarodna zajednica, negiranje genocida*

Summary

A small town Srebrenica, located in the eastern part of Bosnia and Herzegovina became globally known after the genocide of 8.372 Bosniaks in July 1995. Three months before the Dayton peace agreement was signed, in November of 1995, the Army of Republika Srpska troops led by General Ratko Mladic committed genocide. Other than killing over 8.000 Bosniak men, they persecuted thousands of Srebrenica inhabitants. Radovan Karadžić and Ratko Mladić have been sentenced to life in jail for the crime of genocide committed in Srebrenica. While the international institutions and the European Union recognize this crime and work proactively on remedying its consequences, the Republic of Serbia and Republika Srpska are facing deep social and political negation of the Srebrenica genocide. This denial has been an obstacle for rebuilding the trust between Serbs and Bosniaks in Bosnia and Herzegovina and the West Balkans in general. Meanwhile, Srebrenica and its adjoining villages lack wide and systematic support for the durable return of its displaced inhabitants. There was a failed attempt in 2007 to give the city a special administrative status as a way towards reviving it. This paper will critically analyze the approach of the Bosnian and Herzegovinian, EU, and international institutions as well as that of neighboring countries towards a durable and sustainable return to Srebrenica, its economic and cultural development between 1996. and 2020. This paper argues for giving Srebrenica a special status in order to promote its development supported by a law that would ensure a solidarity fund for its development.

Keywords: *Srebrenica, genocide, Republika Srpska Army, Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina, the international community, denial*

1) Društveno-istorijski kontekst u kome se dogodio genocid nad Bošnjacima u julu 1995. godine u Srebrenici

Rat u Bosni i Hercegovini je trajao od 1992. do novembra 1995. godine, kada je potpisan Dejtonski mirovni sporazum. Rat je 1992. godine započeo u vidu agresije Miloševićevog režima na suverenu i nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu, koja je nakon referenduma dobila međunarodno priznanje.¹ Još prije nego što je održan referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, Radovan Karadžić je najavio da je njegov cilj uspostavljanje „jedne države za sve Srbe“. U intervjuu za list „Ilustrovana politika“, objavljenom 20. januara 1992. godine, na pitanje o srpskoj strategiji je odgovorio: „Nema više povlačenja. Borićemo se.“ A na pitanje koliko će daleko ići, odgovorio je: „Dok ne postignemo Karadžićev cilj – ujedinjenje svih Srba i dok ne dovršimo borbu.“ Uskoro se ponovo oglasio i priznao: „Nema povratka na jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu. Došlo je vrijeme da se srpski narod organizira kao cjelina, ne gledajući na administrativne granice.“ Prije nego što je postao predsjednik „krnje Jugoslavije“, Dobrica Ćosić je otvoreno govorio da „mir u Bosni i Hercegovini ne može biti sačuvan priznavanjem tih postojećih komunističkih republičkih granica ili „unutrašnjih administrativnih granica“, kako ih je on nazivao.² Na 16. sjednici Skupštine bosanskohercegovačkih Srba, održanoj 12. maja 1992. godine u Banjoj Luci, bili su istaknuti budući strateški ciljevi koje je predstavio Radovan Karadžić. Prvi je bio da se postigne državno razdvajanje od druge dvije zajednice, drugi da se „sve srpske oblasti“ povežu u jednu cjelinu; treći da se uspostavi koridor u dolini rijeke Drine, odnosno „eliminiranje rijeke Drine kao granice između dva svijeta.“ Četvrti strateški cilj je predviđao da se uspostavi granica na Uni i Neretvi, a peti je imao za cilj da se podijeli Sarajevo u srpski i bošnjački dio i uspostavljanje svakog od ta dva dijela efektivne državne vlasti te konstitutivne države. Borbe u Sarajevu i za Sarajevo trebale su biti od presudne važnosti; one su odlučivale sudbinu Bosne i Hercegovine; one su trebale početi i završiti se u Sarajevu. Šesti strateški cilj je predviđao izlaz Srpske Republike na Jadran.³ General Mladić je tada upozoravao: „Ne možemo očistiti niti sve prosijati da bi odijelili Srbe od ostalih i zadržali

¹ Vidi šire: Begić I. Kasim: *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997, 71–79.

² Cigar Norman: *Genocid u Bosni: Politika etničkog čišćenja*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998, 52–53.

³ Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini održane 12. 05.1992. u Banjoj Luci u prostorijama Doma JNA..., u: *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992*. Tematska zbirka dokumenata. Priredio dr Kosta Nikolić, Biblioteka „Jugoslovenska kriza“. Edicija „Dokumenta“, Institut za savremenu istoriju, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2011, 249–300.

samo Srbe, dok bi drugi otišli. Ne znam kako će gospoda Karadžić i Krajišnik to objasniti svijetu. Ej, ljudi, to je genocid..." Karadžić je na to odgovorio: „Što da radimo ako dobijemo državu u kojoj smo u manjini. Što da radimo ako nas opet budu ubijali i ako naši neprijatelji budu u našoj državi? Evropa neće i ne želi preuzeti rizik da pusti da se ovdje stvori islamska država..."⁴ Uskoro se pristupilo realizaciji planiranih ciljeva. Vojska bosanskih Srba, uz aktivnu pomoć tzv. Jugoslavenske armije i paravojnih formacija iz Srbije, pokrenula je u aprilu i maju 1992. godine pohod etničkog čišćenja nesrpskog stanovništva iz većeg dijela Republike Bosne i Hercegovine, koristeći se taktikama poput opsadnog ratovanja, sistematskog zlostavljanja koje je obuhvatalo vrlo rasprostranjenu praksu mučenja, ubijanja, silovanja, tuče, uznemiravanja, *de iure* diskriminacije, zastrašivanja, prisilno raseljavanje ljudi, konfiskaciju imovine... Na ministarskom zasjedanju Vijeća NATO-a održanom u Briselu 17. decembra 1992. godine jugoslavenska armija, jugoslavensko vođstvo i bosanskohercegovački Srbi su optuženi za etničko čišćenje, povrede ljudskih prava, mučenja, ubistva, sistematska silovanja žena, otmice, uništavanje vjerskih objekata i ostale postupke koji su imali za cilj stvaranje etnički čistih teritorija. Domet rezolucija VS UN-a ostao je ograničen različitim političkim interesima članica EZ-a i stalnih članica VS UN-a, koji su bili instrument uticaja na odluke i metode provođenja usvojenih zaključaka. Reakcija na povrede humanitarnih prava zadržale su se samo na verbalnim osudama i prijetnjama.⁵

Nakon proglašenja nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine srpske paravojne snage su nekoliko sedmica držale Srebrenicu pod svojom kontrolom. Grupa boraca ARBiH pod vođstvom Nasera Orića uspjela je da je oslobodi i poveže sa snagama u Žepi. Površina srebreničke enklave tada je iznosila oko 900 km². Na početku 1993. godine u ofanzivi VRS je presjekla vezu između Srebrenice i Žepe i smanjila veličinu srebreničke enklave. Komandant Zaštitnih snaga UNPROFOR-a general Philippe Morillon je tada posjetio Srebrenicu i izjavio pred njenim stanovnicima da je grad od tada stavljen pod zaštitu UN-a. U martu i aprilu Visoki komesarijat za izbjeglice (UNHCR) je evakuirao otprilike 8.000 do 9.000 stanovnika iz Srebrenice. Dana 13. aprila 1993. godine Srbi su obavijestili predstavnike UNHCR-a da će napasti grad ako se ARBiH

⁴ Hartmann Florence: *Mir i kazna: Tajni ratovi međunarodne politike i pravosuđa*, Profil, Zagreb, 2007, 63.

⁵ Šehić Zijad: *Ekperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna: Međunarodna diplomatija u vrijeme disolucije SFRJ i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (do Vašingtonskog sporazuma 1994.)*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013, 209–210.

ne preda.⁶ Vijeće sigurnosti UN-a je 16. aprila 1993. godine usvojilo rezoluciju o Srebrenici, u kojoj je od VRS zahtijevano da odmah obustavi ratna djelovanja i vojne aktivnosti i Srebrenicu i njenu okolicu tretiraju kao „sigurnosnu zonu“, slobodnu od svih vojnih oružanih napada ili drugih neprijateljstava. Nakon jednogodišnje opsade Srebrenice vojni komandanti ARBiH i VRS su 18. aprila 1993. godine potpisali primirje nakon posredovanja UN-a da se izvrši demilitarizacija grada i evakuacija ranjenih i bolesnih. Istoga dana u Srebrenicu su stigle prve jedinice UN-a radi nadgledanja demilitarizacije. S obzirom na humanitarne potrebe i sigurnost više gradova u Republici Bosni i Hercegovini u kojima se pogoršavala situacija zbog stalnog priliva mnogobrojnih prognanih, među kojima se nalazio veliki broj bolesnih i ranjenih, VS UN-a je 6. maja 1993. godine usvojilo rezoluciju br. 824/1993, gdje stoji da su Sarajevo i pet drugih gradova u Republici Bosni i Hercegovini – Tuzla, Bihać, Goražde, Žepa i Srebrenica – opsjednuti od srpskih snaga, proglašeni „sigurnosnim zonama“.⁷ Zahtijevano je od svih strana da ti gradovi i okolne oblasti budu poštovane kao „sigurnosne zone“ i budu slobodne od oružanih napada i svih drugih neprijateljskih djelovanja. Traženo je da se povuku sve vojne i paravojne jedinice bosanskohercegovačkih Srba iz tih gradova, na rastojanje sa kojeg ne mogu predstavljati opasnost za njihovu sigurnost. Od svih strana je zahtijevano poštovanje prava sigurnosti personala UN-a (UNPROFOR), kao i međunarodnih humanitarnih organizacija, kojima je trebalo omogućiti slobodan i neometan prilaz svim „sigurnosnim zonama“ u RBiH.⁸ Vijeće sigurnosti UN-a je 4. juna 1993. godine sa 13 glasova za i dva protiv (Venecuela i Pakistan) usvojilo rezoluciju br. 836 o proširenju mandata UNPROFOR-a u RBiH, odlučno pružiti zaštitu civilnom stanovništvu u Srebrenici. Na sjednici Skupštine RS-a 20. jula 1993. godine Karadžić je obećao „krvoproliće“ u Srebrenici, nagovještavajući sudbinu enklava u istočnoj Bosni: „Ako međunarodna zajednica sa nama postupa kao sa životinjama, mi ćemo se ponašati kao životinje.“ 4. jula 1994. godine snage VRS-a raspoređene u istočnoj Bosni su primile direktive od GŠVRS-a da „moraju nastaviti naoružavati, uvježbavati i pripremati vojsku da izvede bitnu misiju: istjerivanje Muslimana iz srebreničke enklave. Moramo napredovati. Moramo uvjete života neprijatelja učiniti nepodnošljivim, a njegov privremeni boravak u enklavi učiniti nemogućim.“⁹ Početkom jula

⁶ Batler Ričard: „Iskaz o vojnim događajima u Srebrenici, 1. novembar 2002. Operacija Krivaja 95“, u: Biserko Sonja (ur.): *Srebrenica: Od poricanja do priznanja*. Biblioteka Svedočanstva br. 22, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2006, 74.

⁷ Šehić, 2013, 239.

⁸ Carole Hodge: *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Biblioteka Tragom istine, Detecta, Zagreb, 2007, 124.

⁹ Hartmann, 2007, 63.

1995. godine izvršen je napad VRS-a na Srebrenicu. General Ratko Mladić, komandant Vojske Republike srpskog naroda, naredio je da se razdvoje muškarci od žena i djece. Za žene, djecu i stara lica je bila predviđena evakuacija prema Kladnju i Tuzli. Nad svim muškarcima Srebrenice, a bilo ih je preko 8.000, izvedeno je usmrćenje strijeljanjem.¹⁰ Time je učinjen genocid, jer je uništena cijela etnička skupina Bošnjaka muškaraca u Srebrenici. Ovaj čin genocida nad Bošnjacima postao je prvi zločin genocida u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Fašistoidna politika koju su zagovarali i provodili Radovan Karadžić i general Ratko Mladić dovela je do genocida na Bošnjacima Srebrenice. Za taj zločin Radovan Karadžić i Ratko Mladić su u poslijeratnim godinama optuženi od Haškog tribunala. Dobili su presudu doživotnog zatvora. Na ovaj način je pravno ustanovljena odgovornost političkog i vojnog rukovodstva Republike Srpske za počinjeni zločin genocida nad Bošnjacima u Srebrenici.¹¹ Mnogi autori naučnih studija o genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici imaju istovremeno kritičko stajalište o odgovornosti međunarodne zajednice za nesprečavanje zločina genocida u Srebrenici.¹² Srebrenica je bila demilitarizovana zona. UNPROFOR je imao obavezu da štiti Srebrenicu. Međunarodna zajednica nije zaštitila Srebrenicu. U glavnoj komandi UNPROFOR-a nije bilo spremnosti niti odlučnosti da se zatraže zračni udari NATO-saveza, kako bi se zaustavio masakr nad Bošnjacima Srebrenice. Udari NATO-saveza na položaje Vojske Republike Srpske uslijedili su u avgustu 1995. godine u okviru vojnog i demokratskog pritiska za postizanje Dejtonskog mirovnog sporazuma. Ujedinjene nacije su svoju grešku priznale kroz izvještaj

¹⁰ Bošnjaci iz baze Ujedinjenih nacija su po utvrđenom planu zarobljeni, odvojeni i ubijeni na ranije utvrđenim lokacijama. Masovne egzekucije Bošnjaka vršene su u: Potočarima, Hajdučkom groblju, Kameničkom brdu, Jadru, Cerskoj dolini, skladištu u Kravici, Sandićima, Kasabi, Tišći, Orahovcu, Brani kod Petkovca, u Domu kulture u Pilićima, Kozluku i drugim mjestima. Vidi: Rasim Muratović –Muamer Džananović: Svjedočenje žrtava genocida o zločinu genocida u Srebrenici jula 1995. U: Zbornik radova „Srebrenica 1995–2015: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016, 264.

¹¹ Poznati američki historičar Robert J. Donia u svojoj knjizi *Radovan Karadžić: Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini* izvodi konstataciju: „Karadžić je insistirao da je on, a ne Mladić, izdao naredjenje za izvođenje operacije. Njegovo suparništvo s Mladićem se tako svelo na takmičenje u hvalisanju odgovornošću za najveći pokolj ljudskih bića u Evropi poslije Drugog svjetskog rata...“ Vidi: Robert J. Donia: *Radovan Karadžić: Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, University press, Sarajevo, 2016. 264.

¹² O zbivanjima u Srebrenici vidi bibliografiju radova: Karović Babić Merisa: „Historiografija i historijski izvori o genocidu Srebrenici“, Zbornik radova „Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001–2017.“, Posebna izdanja ANUBiH-a, knjiga 47/2, Sarajevo 2020, 21–69; Matthias Fink: *Srebrenica: Hronologija jednog genocida ili šta se desilo sa Mirnesom Osmanovićem*, Biblioteka Svjedočanstva, Dobra knjiga, Sarajevo, 2020.

generalnog sekretara Kofija Annana.¹³ Važno je podsjetiti na izjavu Diega Enriquea Arrije Salicettija, predsjednika Vijeća sigurnosti Organizacije ujedinjenih nacija, nakon genocida u Srebrenici. On o odgovornosti međunarodne zajednice ističe sljedeće: „Neki od glavnih u Vijeću sigurnosti Organizacije ujedinjenih nacija bojali su se pojave muslimanske države u srcu Evrope. Srebrenica je otvoreni zatvor u kojem su srpske snage planirale usporeni genocid. Srbi, zapravo, drže koncentracioni logor pod kontrolom UNPROFOR-a, dok se oni ponašaju kao čuvari tog otvorenog zatvora. Srebrenica je simbol otpora i borbe hrabrog bosanskog naroda. Neuspjeh u Srebrenici nije neuspjeh samo UNPROFOR-a već cijele međunarodne zajednice koja mu izdaje direktive, ali ne i odgovarajući mandat i sredstva potrebna uza uspješnu odbranu 'sigurne zone'.”¹⁴

2) Socijalne, ekonomske i demografske posljedice genocida nad Bošnjacima u Srebrenici

Opština Srebrenica je pred rat 1992. godine, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, imala ukupno 37.382 stanovnika. U nacionalnoj strukturi stanovništva Bošnjaka je bilo 75,6%. srpsko stanovništvo je imalo 22,8% učešća u ukupnoj nacionalnoj strukturi opštine Srebrenica. Jugoslaveni i ostali su činili 2,5% u stanovništvu opštine.

Četnaest godina poslije, a to je u vrijeme popisa stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine, pokazalo se da u Srebrenici živi 13.409 stanovnika. Riječ je o tome da je od 1991. do 2013. godine Srebrenica izgubila 23.257 ili 63,43% stanovnika. Nacionalnu strukturu stanovništva prema popisu iz 2013. godine čine: 7.248 Bošnjaka i 6.028 Srba.

Srebrenica je postala planetarno poznata. Taj prostor je i zamišljen i silom zaokružen kao prostor Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Jedno od područja sa koga je trebalo protjerati Bošnjake bilo je Podrinje. To su opštine: Foča, Višegrad, Čajniče, Rudo, Vlasenica, Srebrenica, Bratunac, Zvornik, Bijeljina.

¹³ Ibid.

¹⁴ Vidi: Najetović Džemal: Međunarodna umiješanost i odgovornost za genocid nad Bošnjacima u Srebrenici, u: Zbornik radova „Srebrenica 1995–2015.: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016, 282–283.

Počinjeni zločin genocida u Srebrenici doveo je do dugoročnih socijalnih, ekonomskih i demografskih posljedica za život ljudi nakon rata. Prva posljedica je nastala u radikalnom smanjenju stanovništva, koje je sa 37.382 u predratnom vremenu spalo na 13.409 osoba u cijeloj opštini Srebrenica. Zapravo, opština Srebrenica je izgubila 20.324 stanovnika bošnjačke nacionalnosti. Nastala je demografska devastacija opštine Srebrenica. Procjenjuje se da u Federaciji Bosne i Hercegovine kao prognana i raseljena lica živi 15.000 Bošnjaka iz Srebrenice. Također se procjenjuje da u inostranstvu živi oko 10.000 Bošnjaka.

U gradu Srebrenici i u mjesnim područjima opštine Srebrenica tokom rata je uništena privreda i komunalna infrastruktura. Banjsko-turistički kapaciteti su devastirani i nisu se obnovili ni dvije decenije nakon rata. Mali je broj preduzeća koja su se uspjela privatizirati i staviti u proizvodnu funkciju. Lokalne ceste, škole, ambulante, vodovodna i električna mreža u 19 mjesnih zajednica sporo se obnavljaju. Poseban problem lokalnog saobraćaja javlja se u udaljenim mjesnim zajednicama. Proces obnove privredne i komunalne infrastrukture, iako se odvija uz pomoć međunarodnih organizacija, nije uspješno završen. Izostala je nužna podrška Bošnjacima povratnicima u grad Srebrenicu i mjesna područja da zasnuju ekonomsku osnovu svog života nakon povratka. Povratak bošnjačkog stanovništva u Srebrenicu odvija se u vrlo nepovoljnim okolnostima. Povratkom u prijeratna mjesta boravka bošnjačko stanovništvo se susrelo s istinom da je sva imovina, pokretna i nepokretna, koju su imali prije rata uništena. Interes Bošnjaka za veći povratak javlja se u periodu od 1998. do 2000. godine. Povratnici Bošnjaci su nailazili na mnoge prepreke. Najprije, naišli su na devastirane stambene objekte, uništenu komunalnu infrastrukturu i veliko ekonomsko siromaštvo. Potom su naišli na diskriminaciju u ostvarivanju svojih ljudskih prava. Diskriminaciju su vršile i opštinske vlasti Srebrenice i vlasti organa Republike Srpske. Vlada Republike Srpske marginalizovala je razvojne potrebe Srebrenice. Zapravo, pokazuje slab interes za njen razvoj.¹⁵

I pored niza prepreka u ostvarivanju povratka Bošnjaka, u Srebrenicu je u periodu od 1996. do 2006. godine ostvarilo povratak 9.697 stanovnika. Teške ekonomske i socijalne prilike u Srebrenici bile su do sada a i dalje traju kao prepreka održivom povratku. Nemogućnost zapošljavanja kao i ostvarivanja prava na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu dovodi do toga da se jedan broj povratnika ponovo odlučuje za odlazak iz Srebrenice.¹⁶

¹⁵ Vidi šire: Pejanović Mirko – Cvrk Mirsad: „Povratak izbjeglica u funkciji obnove međuetničkog povjerenja u gradu i opštini Srebrenica“. U zborniku „Srebrenica 1995–2015.: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016, 318, 319 i 325.

¹⁶ Ibid., 327.

3) 25. godišnjica genocida u Srebrenici i solidarnost vlada zemalja Evrope i svijeta sa preživjelim Srebreničanima

Povodom 25 godina genocida nad Bošnjacima Memorijalni centar u Potočarima kod Srebrenice je organizovao komemoraciju za žrtve. Vlade velikog broja zemalja svijeta i Evrope su uputile svoja pisma i telegrame u kojima je iskazana ljudska saosjećajnost prema žrtvama genocida i solidarnost sa porodicama stradalih Srebreničana. Sva pisma i telegrami zvaničnika evropskih vlada i vlada iz zemalja svijeta objedinjena su u transkriptu priređenom povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici 11. jula 2020. godine.¹⁷ **Zuzana Čaputova**, predsjednica Republike Slovačke, u svom pismu ističe: „Bosna i Hercegovina danas zajedno s međunarodnom zajednicom obilježava 25. godišnjicu genocida u Srebrenici, jednog od najmračnijih poglavlja u modernoj historiji Evrope. Prema žrtvama u tišini iskazujem pijetet, njihovim porodicama upućujem iskrene izraze saučešća u ime građana Republike Slovačke i svoje ime.“¹⁸ U pismu švedske vlade premijer **Stefan Löfven** naglašava: „Švedska ohrabruje rad s onima koji ulažu napore u trajno pomirenje. Mi ćemo i dalje podržavati one koji naporno rade, tragajući za istinom i pravdom, uključujući identifikaciju i lociranje ubijenih. Bolno je zamisliti da nakon 25 godina ne možete sahraniti svoje najmilije.“ Zatim se podvlači da „nema mjesta za negiranje zločina počinjenih tokom rata, niti za veličanje pojedinaca koje su sudovi za te zločine proglasili krivim.“ Na kraju pisma se navode i činjenice da je Švedska dočekala 60.000 izbjeglica iz Bosne i Hercegovine tokom rata. „Donijeli su uspomene i iskustva koja su sada dio naše zajedničke historije.“¹⁹ Premijer Kraljevine Španije **Pedro Sánchez** u svom pismu, uz ostalo, navodi: „Međunarodni krivični sudovi, intenzivnim i neumornim radom, tokom ovih dugih godina, okvalificirali su svojim presudama da je ono što se dogodilo strašnog i kobnog jula 1995. godine bio **genocid**“ (podvukao M. P.). Nadalje se ističe i ovaj momenat: „Uvjeravam preživjele i porodice žrtava da sam itekako svjestan dodatne patnje koju im stvara revizionistička retorika i veličanje ratnih zločinaca, da to sprečava zarastanje njihovih bolnih rana.“²⁰

Iz pisma predsjednika Republike Slovenije **Borisa Pahora** izdvajamo stajalište da prošlost ne možemo promijeniti, ali možemo promijeniti budućnost. Potom se u pismu potcrtava: „Za budućnost Bosne i Hercegovine

¹⁷ Iz upućenih pisama Memorijalnom centru izdvajamo dijelove kojima se iskazuje pijetet prema žrtvama genocida u Srebrenici i solidarnost sa preživjelim građanima Srebrenice.

¹⁸ Sjećanje na genocid u Srebrenici: Poruka civilizacije, Memorijalni centar Srebrenica, 2020, 70.

¹⁹ Ibid., 58.

²⁰ Ibid., 70.

je ključna istina, a ne poricanje, poštovanje, a ne mržnja. Otvoren dijalog, a ne svađanje.“

U pismu predsjednika Republike Sjeverne Makedonije **Steve Pendarovskog** se ističe: „Genocid u Srebrenici se dogodio prije 25 godina kada je više od 8.000 ljudi većinom muškaraca i djece sistematski ubijeno samo zbog toga što su bili Bošnjaci. Ovo je, bez sumnje, jedan od najmračnijih događaja u modernoj evropskoj istoriji, za koji nema racionalnog opravdanja... Memorijalni centar i Majke Srebrenice jasnom porukom nas suočavaju sa kolektivnom prošlošću i savjest su naše generacije. One ne potiču mržnju, niti traže osvetu, jer se time produbljuje nepravda. Istinu i pravdu traže samo kao preduslov mira.“²¹

Mike Pompeo, državni sekretar za vanjske poslove Sjedinjenih Američkih Država, u svom pismu ističe: „Samo su imena nekolicine mjesta u novijoj historiji bolno urezana u vrijeme, a jedno od njih je Srebrenica, mjesto najgoreg masakra u Evropi od Drugog svjetskog rata.“ U pismu se naglašava da Sjedinjene Američke Države nikad neće zaboraviti srebreničku tragediju. „Dijelimo tugu s porodicama koje, svih ovih godina, neumorno traže pravdu za 8.000 nevinih, izgubljenih života.“ Pismo sadrži i poruku da oni među nama koji se sjećaju šta se dogodilo prije četvrt stoljeća moraju za ovu generaciju graditi mirniju i prosperitetniju budućnost u demokratiji.²²

Bill Clinton, predsjednik Sjedinjenih Američkih Država tokom ratnog vremena u Bosni i Hercegovini, u svom pismu povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici podsjeća da postoji „isuviše puno ljudi na Zemlji danas koji se lično poistovjećuju sa majkama, ženama i djecom koji su izgubili svoje voljene u Srebrenici.“ Clinton izražava svoju nadu da će se u sljedećih 25 godina „svi građani Bosne i svi mi širom svijeta ... sjetiti žrtava 11. jula i raditi još više nego što već jeste da se održi i ojača mir, da se prošire ekonomske prilike, da se izgradi inkluzivna budućnost za vašu djecu i unučad.“²³

Erna Solberg, premijerka norveške vlade, u svom pismu naglašava ove momente: „Prije 25 godina dogodio se zločin genocida u Srebrenici. Taj užasni zločin ostavio je duboke ožiljke u Bosni i Hercegovini ali i širom evropskog kontinenta. Danas oplakujemo gubitak hiljada žrtava masakra u Srebrenici. Iskreno saosjećamo sa njihovim najbližima. Važno je pamtitu ovu tragediju i izvući pouku.“²⁴

²¹ Ibid., 71.

²² Ibid., 43.

²³ Ibid., 35.

²⁴ Ibid., 55.

Predsjednik Savezne Republike Njemačke **Frank-Walter Steinmeier** u svom pismu navodi: „Brutalnost i obim ubistava hiljade muslimanskih dječaka i muškaraca ovdje su bez presedana u Evropi od Drugog svjetskog rata.“ Na kraju pisma slijedi poruka: „Previše je vremena protraćeno. More bijelih nišana u Memorijalnom centru je podsjetnik: Nikad se zločin iz Srebrenice ne smije ponoviti. Oni pokazuju gdje riječi i potezi puni mržnje vode. Oni nas zadužuju i nameću nam odgovornost da oblikujemo budućnost zajedništva, oslobođenu mržnje i oslobođenu nasilja.“²⁵

Premijer Malezije **Muhyiddin Yasin** u svom pismu ističe: „Šaljemo naše najiskrenije saučešće preživjelim članovima porodica i njihovim voljenim. Memorijalni centar Srebrenica u Potočarima će zauvijek stajati kao svjedočanstvo za uspomenu na ovu tragediju i njene žrtve, za snagu i hrabrost preživjelih, za važnost postizanja pravde i odgovornosti...“²⁶

Bivši premijer Malezije **Muhammed Mahathir** u svom pismu navodi: „Svijet je gledao užasavajući se, ali nije djelovao dok čin nije bio gotov. Ali još uvijek postojeći krnji mir je razdvojio Bosnu i Hercegovinu na dva dijela, a počinio Srbi su nagrađeni svojom teritorijom Republikom Srpskom, koja je pravno dio Bosne.“²⁷

U svom pismu premijer Velikog Vojvodstva Luksemburga **Xavier Bettel** podsjeća „kako smo mislili da 50 godina nakon otkrića Auschwitza, Birkenaua i Dachaua takvi zločini se neće desiti na našem kontinentu. Prije 25 godina otkrili smo šta se desilo u Srebrenici: 8.000 ljudi je ubijeno u jednoj sedmici.“ I na kraju poruka: „Nadao sam se da smo naučili lekciju poučeni iskustvom iz Drugog svjetskog rata.“²⁸

Ministar vanjskih poslova Republike Litvanije **Linas Linkevičius** iskreno želi pomirenje i jedinstvo za sve građane Bosne i Hercegovine radi bolje budućnosti. „Snažno vjerujem da će čvrsto približavanje Evropskoj uniji doprinijeti boljitku zemlje i blagostanju naših građana.“²⁹

U ime Vlade Republike Italije obratio se premijer **Giuseppe Conte**, koji zagovara stanovište po kome su građani Bosne i Hercegovine više puta kroz povijest bili žrtve ogromnih zvjerstava, ali „u spoju njihovih kultura i religija mogu predstavljati ono što Evropa želi biti: mjesto gdje je raznolikost

²⁵ Ibid., 67.

²⁶ Ibid., 53.

²⁷ Ibid., 37.

²⁸ Ibid., 52.

²⁹ Ibid., 41.

bogatstvo, gdje se brane ljudske vrijednosti... Danas smo uz vas ujedinjeni nepromijenjenim prijateljstvom: skupa gledamo na zajedničku evropsku budućnost.“³⁰

Predsjednik Islamske Republike Iran **Hassan Rouhani** navodi u svom pismu: „Sada, kada smo na pragu 25. godišnjice genocida u Srebrenici, jedne od najboljih tragedija prošlog stoljeća, želim da u ime svoje velike nacije Irana izrazim svoju sućut i saosjećanje dragim porodicama šehida, svim zvaničnicima i plemenitim građanima Bosne i Hercegovine i da molim vječnu milost i spokoj za potlačene žrtve ove velike tragedije.“³¹

Austrijski predsjednik **Alexander van der Bellen** u svom videoobraćanju posebno ističe: „Ovaj stravični masakr bio je najgori u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Ono što se dogodilo u Srebrenici prije 25 godina mora da osnaži odlučnost svih nas da radimo zajedno kako bismo izgradili tolerantnija i mirnija društva... Moje najiskrenije saučešće izražavam i svim onima koji još uvijek ne znaju šta se desilo članovima njihovih porodica.“³²

U pismu **Emmanuela Macrona**, predsjednika Republike Francuske, navodi se: „Srebrenica ostaje bolan simbol neuspjeha međunarodne zajednice u pružanju zaštite civilima kad im je ta pomoć bila najpotrebnija.“ Posebno se naglašava da „nema prostora za poricanje historije ili revizionizam, niti za veličanje osuđenih ratnih zločinaca u zemlji i regionu. Evropski projekti su izgrađeni na ključnim vrijednostima: mir, pravda, pomirenje među narodima, sloboda i demokratija.“³³

U pismu **Marka Ruttea**, premijera Kraljevine Nizozemske, ističe se: „Srebrenica nikad neće biti završena priča jer žrtve se još uvijek identifikuju. Novi pokopi se još uvijek odvijaju u Potočarima i još uvijek majke traže svoje sinove.“ Potom se izdvaja poruka: „Stojimo rame uz rame sa preživjelima koji će nositi bol i muku sa sobom do kraja života.“³⁴

U pismu koje je uputio **Zoran Milanović**, predsjednik Republike Hrvatske, sadržane su ove poruke: „Dogodilo se i dokazivati ga više ne treba. Svijet zna ko je počinio zločin u Srebrenici. Zbog budućnosti, ali i zbog sadašnjosti, važno je prihvatiti kako za genocid nije i ne može biti kriv cijeli srpski narod, već dio naroda.“³⁵

³⁰ Ibid., 51.

³¹ Ibid., 66.

³² Ibid., 61.

³³ Ibid., 65.

³⁴ Ibid., 54.

³⁵ Ibid., 63.

U ime Kraljevine Belgije poruku je uputio ministar vanjskih poslova i odbrane **Philippe Goffin**: „Naša je zajednička dužnost i odgovornost da se sjećamo Srebrenice, jednog od najmračnijih poglavlja u skorašnjoj evropskoj historiji. Na ovaj poseban dan sjećanja stojimo uz narod Bosne i Hercegovine... Prije dvadeset pet godina više od 8.000 nevinih ljudi, većinom muškaraca i dječaka, je ubijeno. I dalje mnogi nastavljaju negirati ili minimizirati genocid u Srebrenici.“ U pismu se podsjeća na Mišljenje Evropske komisije o aplikaciji Bosne i Hercegovine za članstvo u EU. U Mišljenju se ističe da su „negiranje genocida i revizionizam u suprotnosti sa najosnovnijim evropskim vrijednostima.“³⁶

Justin Trudeau, premijer Kanade, povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici navodi u pismu: „Žalimo sa porodicama žrtava, njihovim prijateljima i najmilijim. Odajemo počast preživjelima koji nastavljaju sa bolnim sjećanjima i koji se i dalje bore za istinu i pravdu.“ Posebno se naglašava poruka: „Mi nastavljamo biti predani član Vijeća za implementaciju mira.“³⁷

Poruke u svojim pismima uputili su na 25. godišnjicu genocida u Srebrenici i zvaničnici Evropske unije i međunarodne zajednice. Tako u svom pismu **Ursula von der Leyen**, predsjednica Evropske komisije, ističe: „Nakon četvrt vijeka Srebrenica je i dalje otvorena rana na evropskoj savjesti. Neke majke nikada nisu pronašle smiraj za svoju djecu. Neke od raseljenih porodica nikada se nisu vratile u svoje domove. Kao žena, majka i supruga mogu tek pokušati da zamislim dubinu vašeg bola.“ U završnom dijelu svog pisma **Von der Leyen** iskazuje poruku: „Prošlost se ne može vratiti ili promijeniti, ali smo dužni da se sjećamo, dužni smo da istupamo i djelujemo. Nikad više prolijevanje krvi u ime rase i religije. Da se ne ponovi genocid.“³⁸

Charles Michel, predsjednik Evropskog vijeća, u svom pismu navodi: „Danas osuđujemo genocid u Srebrenici. Moramo ostati oprezni i suprotstaviti se mržnji i netoleranciji u Evropi i u vašoj zemlji. Sada je vrijeme da se prevaziđe mračna ostavština prošlosti. Evropa je najveći projekat mira i pomirenja ikada. Od pepela Drugog svjetskog rata Unija je pokazala šta se može postići kada se narodi pomire i približe jedni drugima.“³⁹

³⁶ Ibid., 50.

³⁷ Ibid., 50.

³⁸ Ibid., 48.

³⁹ Ibid., 47.

Predsjednik Evropskog parlamenta **David Maria Sassoli** u pismu ističe: „Nije genocid u Srebrenici najteži zločin u Evropi od Drugog svjetskog rata, već i kolektivni neuspjeh kojeg se moramo duboko sramiti. U ime Evropskog parlamenta želim poručiti da dijelimo vašu bol i uvijek ostajemo uz vas, u solidarnosti.“⁴⁰

Serge Brammertz, tužitelj pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, posjetio je više puta Memorijalni centar u Potočarima. Sreo se sa majkama ubijenih Srebreničana u počinjenom genocidu. Razgovarao je sa preživjelim Srebreničanima. U svom pismu povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici navodi: „Genocid u Srebrenici bio je jedan od najmračnijih trenutaka u novijoj historiji. Još jedan genocid u srcu Evrope, samo dvije generacije poslije holokausta... Ljudi s vrha moći koristili su tu moć da terorišu i uništavaju, samo zbog toga što su žrtve bili muslimani...“ U završnici šireg pisma Brammertz ističe: „Prije pet godina govorio sam u Ujedinjenim nacijama o 20. godišnjici genocida. Moja poruka je dijelom bila poziv na suočavanje s negiranjem genocida.“⁴¹

Generalni sekretar Ujedinjenih nacija **António Guterres** u svom pismu ističe: „U tuzi smo sa njihovim porodicama, kao i porodicama onih koji se još uvijek vode kao nestali. Potvrđujemo našu solidarnost sa preživjelim. Prije četvrt stoljeća Ujedinjene nacije i međunarodna zajednica su iznevjerili ljude u Srebrenici.“ Uz ove riječi, Guterres dodaje: „Pomirenje ne znači odbacivanje negiranja genocida i ratnih zločina kao i svakog pokušaja glorifikacije ratnih zločinaca.“⁴² Papa Franjo je putem viber-linka uputio poruku: „Nažalost, mržnja koja je doprinijela ovakvom krvoproliću i dalje je prečesto prisutna u različitim dijelovima svijeta. Izražavamo nadu da će je zamijeniti djela onih koji teže izgradnji bolje budućnosti, svijetu mira za generacije koje dolaze kroz dijalog razumijevanja i uvažavanja drugih.“ Papa Franjo je također dodao: „Nažalost, mržnja koja je doprinijela ovakvom krvoproliću i dalje je prečesto prisutna u različitim dijelovima svijeta. Izražavamo nadu da će je zamijeniti djela onih koji teže izgradnji bolje budućnosti, svijetu mira za generacije koje dolaze kroz dijalog razumijevanja i uvažavanja drugih.“⁴³

Visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini **Valentin Inzko** u pismu navodi da se „istina ponese svijetom: niko više nije učinio od herojskih majki Srebrenice, one zaslužuju naše divljenje i našu podršku.“ U svojoj poruci Inzko je izdvojio zahtjev vlastima: „Pozivam i sve političare da

⁴⁰ Ibid., 46.

⁴¹ Ibid., 31.

⁴² Ibid., 30.

⁴³ Ibid., 74.

donesu **zakon o zabrani negiranja genocida** kako bi se u budućnosti izbjegli ovakvi slučajevi.“ Izostala je očekivana najava da će i sâm na temelju bonjskih ovlaštenja proglasiti zakon o zabrani negiranja genocida. Pisma u kojima su vlade evropskih zemalja, zemalja svijeta i institucije Evropske unije i međunarodne zajednice uputili svoje poruke povodom 25. godišnjice genocida u Srebrenici imaju jednu značajnu odliku: to je saosjećajnost sa žrtvama genocida i preživjelim Srebreničanima. U svim porukama se naglašava da je zločin genocida u Srebrenici najmračnije poglavlje u novijoj evropskoj historiji. Mnoge vlade su ukazale na činjenicu da su Ujedinjene nacije i međunarodna zajednica odgovorne što građani Bošnjaci Srebrenice nisu bili zaštićeni. Svi predstavnici vlada i predsjednici evropskih i međunarodnih institucija ističu nužnost donošenja zakona u Bosni i Hercegovini o zabrani negacije genocida i zabrani veličanja ratnih zločinaca.⁴⁴ Iskazana je puna solidarnost sa preživjelim Srebreničanima i sa nastojanjima da se obnavlja povjerenje među narodima. Bolja budućnost za Srebrenicu i Bosnu i Hercegovinu vidi se u projektu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Međutim, u pismima solidarnosti sa preživjelim Srebreničanima nije bilo ideja o ekonomskoj i infrastrukturnoj obnovi Srebrenice i njenih mjesnih područja. Izostalo je zagovaranje osnaživanja ekonomske osnove u životu povratnika u Srebrenicu.

Iz svih poruka je vidljivo da je genocid u Srebrenici planetarno prepoznat i da postoji volja vlada zemalja Evropske unije, zemalja svijeta kao i Evropskog parlamenta i Evropske komisije da se u ljudskoj solidarnosti pruža ruka pomoći kako bi se u Srebrenici podigla ekonomska osnova života, osigurala održivost povratka i zanovila demografska slika u smislu rađanja i odgoja novih generacija bošnjačkog stanovništva u Srebrenici. U pismu predsjednice Evropske komisije **Ursule von der Leyen** je iskazana osnova filozofije odnosa prema Srebrenici u kojoj je Srebrenica i dalje otvorena rana na evropskoj savjesti.

4) Ideje za uspostavljanje posebnog društveno-razvojnog statusa Srebrenice

Povratak prognanih iz Srebrenice 1995. započeo je 1998. godine. Povratak se odvijao u proteklom vremenu u veoma otežanim okolnostima, uz nedovoljnu i skoro zanemarljivu finansijsku potporu individualnom pokušaju povratnika da zasnuju privređivanje i samostalan ekonomski život. Podršku koju su imali dobijali su od Federalnog ministarstva za raseljena lica i izbjeglice.

⁴⁴ Ibid., 33.

Ovo ministarstvo Federacije Bosne i Hercegovine je podršku povratnicima u Srebrenicu najviše usmjeravalo u dobijanju poljoprivrednih mašina za poljoprivrednu djelatnost. Izostale su ideje koje bi dovele do projekata obnove privrede, izgradnje proizvodnih kapaciteta i razvoja malog poduzetništva. Uslijed minimalnih mogućnosti za zapošljavanje na području opštine Srebrenica, sve je više građana koji rješenje za ekonomsku egzistenciju vide u odlasku u inostranstvo. Postoji nemala skupina Bošnjaka Srebrenice koji su ratni invalidi, zatim u podmakloj dobi i u penzionerskom statusu. Lokalne vlasti kao i vlasti organa Republike Srpske ne pokazuju ni interes ni brigu za građane bošnjačke nacionalnosti koji su u socijalnoj potrebi. Također nema ni posebnog odnosa ni brige za žene koje su, gubitkom muževa u srebreničkom genocidu, ostale kao jedini hranioci svojih porodica. Geopolitičke prilike u Evropi i svijetu se mijenjaju na štetu izgradnje stabilnog mira u Bosni i Hercegovini. Visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini od 2009. godine nije primjenjivao bonske ovlasti zbog nepostojanja konsenzusa u Vijeću za implementaciju mira. Unutar Republike Srpske od 2010. godine u javnim institucijama jačale su tendencije osporavanja genocida u Srebrenici: negirala se istina o genocidu u Srebrenici. Sve je to neminovno uticalo na marginalizaciju srebreničke tragedije i veoma teških uslova Bošnjaka povratnika u Srebrenicu. Interes za sudbinu Bošnjaka jačao je samo u vrijeme kada su se provodili izbori za lokalne vlasti.⁴⁵

Raniji pokušaji Srebreničana 2007. godine da Srebrenica dobije poseban administrativni status, tako što bi se izdvojila iz Republike Srpske i bila vezana za institucije države Bosne i Hercegovine, nisu imali podršku međunarodne zajednice. Sve je završilo na pokušaju. Nespremnost međunarodne zajednice da putem OHR-a, zapravo predstavnika međunarodne zajednice, nametne zakon o zabrani negiranja genocida u Srebrenici kretala se u pravcu izostajanja odgovornosti vlasti Republike Srpske za socijalni, ekonomski, kulturni i infrastrukturni razvoj Srebrenice. Ranije inicijative iz Federacije u pružanju podrške Srebrenici svodile su se na povremene akcije pojedinih ministarstava.

Odgovornost za otklanjanje posljedica genocida u Srebrenici pretpostavlja uspostavljanje posebnog društveno-razvojnog statusa grada i opštine Srebrenica. To podrazumijeva da institucije države Bosne i Hercegovine, Parlament i Vijeće ministara, donesu zakon o fondu za brži razvoj Srebrenice. Sredstva fonda bi se usmjeravala u samozapošljavanje, razvoj

⁴⁵ Centralna izborna komisija je poništila izbore za načelnika Srebrenice u novembarskim izborima 2020. Ova odluka je uslijedila nakon istrage i dokumentovanja nezakonitosti rada Izborne komisije Srebrenice i stranaka u provođenju izbornog procesa.

proizvodnih djelatnosti i izgradnju komunalne infrastrukture. Na isti način kao i institucije države, entiteti bi donijeli svoje zakone. U Federaciji BiH donošenje zakona o fondu za brži razvoj Srebrenice imaće podršku, koja će izostati u Republici Srpskoj. Međutim, i ta podrška se može osigurati pritiskom Evropske unije i međunarodne zajednice. Postoji još jedna ideja u vezi s uspostavljanjem posebnog društveno-razvojnog statusa Srebrenice. To je ideja da Evropska komisija sa svojom predsjednicom Ursulom von der Leyen pokrene inicijativu kako bi Evropska komisija donijela odluku o fondu za ubrzani razvoj Srebrenice na nivou Evropske unije.

Podršku ideji da se inicira uspostavljanje posebnog društveno-razvojnog statusa Srebrenice, kao mjesta koje je uslijed genocida doživjelo devastaciju u svim oblastima života i rada, dali su Reisul-ulema Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, visoki predstavnik međunarodne zajednice Valentin Inzko, rektor Univerziteta u Sarajevu profesor Rifat Škrijelj, predsjednik Akademije nauka i umjetnosti akademik Miloš Trifković i drugi.⁴⁶

Ove, kao i sve druge ideje iz područja naučnog izučavanja fenomena genocida u Srebrenici, mogu poslužiti donosiocima odluka u Parlamentu države BiH i parlamentima entiteta Bosne i Hercegovine.

Literatura

1. Batler Ričard: „Iskaz o vojnim događajima u Srebrenici, 1. novembar 2002. Operacija Krivaja 95“, u: Biserko Sonja (ur.): *Srebrenica: Od poricanja do priznanja*, Biblioteka Svedočanstva br. 22, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.
2. Bećirović Fikret: „Genocid nad Bošnjacima bosanskog Podrinja – istraživačka studija“, Zbornik radova „Srebrenica 1995–2015.: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016.
3. Begić I. Kasim: *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
4. Donia J. Robert: *Radovan Karadžić: Uzroci, postanak i uspon genocida u Bosni i Hercegovini*, University press, Sarajevo, 2016.

⁴⁶ U svom pismu podrške radu međunarodne naučne konferencije „Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020.: Uzroci, razmjere i posljedice“ reisul-ulema Husein Kavazović ističe: „Mi podržavamo nastojanja da se Srebrenici, s obzirom na ono što joj je učinjeno, a što je pretvorilo u grad simbol patnje i stradanja, dodijeli poseban status, ne samo u Bosni i Hercegovini već i u okviru cijele Evrope (podvukao M. P.). Vidi: Pismo reisul-uleme Huseina Kavazovića učesnicima naučne konferencije, Sarajevo, 19. 10. 2020. godine

5. Fink Matthias: *Srebrenica: Hronologija jednog genocida ili šta se desilo sa Mirnesom Osmanovićem*, Biblioteka Svjedočanstva, Dobra knjiga, Sarajevo 2020.
6. Hartmann Florence: *Mir i kazna: Tajni ratovi međunarodne politike i pravosuđa*, Profil, Zagreb 2007.
7. Ibrahimagić Omer: „Međunarodna zajednica je izdala Srebrenicu“, Zbornik radova „Srebrenica 1995–2015.: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016.
8. Karović Babić Merisa: „Historiografija i historijski izvori o genocidu u Srebrenici“, Zbornik radova „Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001–2017.“, Posebna izdanja ANUBiH-a, knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 21–69.
9. Najetović Džemal: „Međunarodna umiješanost i odgovornost za genocid nad Bošnjacima u Srebrenici“, Zbornik radova „Srebrenica 1995–2015.: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016.
10. Pejanović Mirko: *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*, treće, dopunjeno izdanje, Šahinpašić, Sarajevo, 2013.
11. Pejanović Mirko – Cvrk Mirsad: „Povratak izbjeglica u funkciji obnove međuetničkog povjerenja u gradu i opštini Srebrenica, istraživačka studija“, Zbornik radova „Srebrenica 1995–2015.: Evaluacija naslijeđa i dugoročnih posljedica genocida“, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2016.
12. Pismo reisul-uleme Huseina Kavazovića učesnicima međunarodne naučne konferencije „Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020.: Uzroci, razmjere i posljedice“, 19. 10. 2020.
13. Sjećanje na genocid u Srebrenici: Poruka civilizacije, Memorijalni centar Srebrenica, 2020.
14. Šehić Zijad: *Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna: Međunarodna diplomatija u vrijeme disolucije SFRJ i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (do Vašingtonskog sporazuma 1994.)*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013.
15. Transkripti pisama evropskih i svjetskih zvaničnika povodom obilježavanja 25. godišnjice genocida u Srebrenici, Memorijalni centar Potočari – Srebrenica, 11. juli 2020.